

**І.Г. Авраменко
М.П. Недюха**

СЕЛА КОЗИЛІВКА ТА ОРЛІВКА НА УБІДІ

У статті досліджується історичний шлях розвитку села Орлівки, що на Чернігівщині. В історичному контексті проаналізовані статистичні дані щодо економічного та демографічного стану цього населеного пункту.

Ключові слова: Чернігівщина, Стародубський полк, Понорницька сотня, селянські промисли, поміщицькі маєтності.

На географічній мапі нашої держави знаходяться тисячі населених пунктів, історія яких мало досліджена і в переважній більшості не відома широкому загалу. Історія заснування, особливості розвитку, традиції того чи іншого містечка чи селища є складовою частиною загальнодержавної історії, яка потребує невинного її вивчення та популяризації.

Історіографічну базу статті становлять: «Енциклопедичний довідник «Чернігівщина» [1], у якому стисло поданий інформативно-історичний матеріал щодо кожного населеного пункту Чернігівської області, у тому числі і Орлівки; робота Я.М. Марковича «Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях» [2], де знаходимо відомості про географічне положення населеного пункту та його заснування; праця А.А. Русова «Описание Черниговской губернии» [3], де міститься статистична інформація щодо населення Орлівки та його промислів тощо. Комплексне ж наукове дослідження з історії даного населеного пункту відсутнє.

Велике колись торгове містечко Орлівка розташоване по обидва боки річки Убіді (правої притоки Десни), яка витікає за 2-3 км вище села з урочища Вершини, що являє собою блюдцеподібне узвишся площею не більше 5-10 га серед болота. Недалеко від урочища, на узвишші біля с. Березова Гать, знаходиться найвища точка Чернігівської області – 222 м над рівнем моря. Річка Убідь (по місцевому «дич») тече у південно-західному напрямку, впадає у Десну біля м. Сосниці і має довжину 106 км. На її берегах крім Орлівки розташовані села Козилівка, Холми, Козляничі, Кудрівка, Кириївка, Загребелля та ін.

На карті України початку XVII ст. інженера Боплана зображено Сіверське князівство, де на північ від Батурина і Сосниці позначено тільки Новгород-Сіверський. На схід і на захід від Новгород-Сіверського – суцільні ліси, між якими позначені річки Десна і Убідь. За товщиною лінії останньої можна зробити висновок, що вона на той час була досить повноводною. У 1798 р. Я.М. Маркович писав, що «Убедь – река довольно хорошая и рыбная» [2, 143]. За народними переказами, у давні часи в Убіді втопилася дочка князя. Її матір поставила на

блюдо запалену свічку та й пустила плести по річці. Разом зі свічкою спливла і вода. Убідь зміліла, а на її береги наступили болота.

У Переписних книгах 1666 р. зустрічаємо назви багатьох сіл, які знаходяться поблизу Орлівки: Холми, Понорниця, Хлопяники, Овдеевка, Казиловка, Шабалтасовка, Покошичі, Криски та інші. Відомості ж про досліджуваний населений пункт відсутні. Можна зробити висновок, що на той час його ще не існувало. У згаданих селах, крім «пашенних крестьян», жило багато «бобылей», які не мали орної землі, але у них біля хат були городи, за рахунок яких вони і існували. У Холмах налічувалося 6 селянських дворів і 17 дворів «бобылей», у Хлопяниках відповідно 5 і 9, у Савенках – 3 і 3, у Овдіївці – 38 і 22, у Шабалтасівці – 9 і 1, у Покошичах – 25 і 3, у Понорниці – 80 і 32 і т.д. [4, 204].

За переказами старожилів у 1730 р., Орлівка була заснована за часів гетьмана Дем'яна Многогрішного у 1668-1672 рр., який спочатку сам володів селом, а потім передав його понорницькому сотнику Василю Свириденку, який не повернувся із Чигиринського походу [5, 307].

За часів Гетьманщини Орлівка входила до складу Понорницької сотні Чернігівського полку і знаходилася на межі з найбагатшим на той час Стародубським полком. У містечку набув свого розвитку ремісничий промисел. Тут виготовляли поташ, залізо, селітру, скло та багато виробів із деревини (скрині, вози, сані, упряж, господарський і хатній посуд – мірки, совки, бодні, ложки, ковганки, ступи, кросна, ткацьке приладдя та інше) [2, 136].

У 1672 р., отримавши гетьманську булаву, І.Самойлович забрав у вдови понорницького сотника «рангове» село Орлівку та віддав своєму сину, чернігівському полковнику Григорію Самойловичу. Інший його син, Сімеон Самойлович, був полковником Стародубського полку і у 1680 р. заснував теперішнє місто Семенівку, яке тоді називалося Сімеонівка. По його смерті посаду стародубського полковника обійняв третій син гетьмана Яків. Після втрати гетьманської булави Іван Самойлович та його син Яків із сім'ями були заслані московським урядом до Тобольську в Сибір, а Григорій Самойлович указом царів Іоанна, Петра і великої княгині Софії від 24 жовтня 1687 р. «за его непристойные воровские слова и за измену» був страчений. 11 листопада цього ж року у Севську за наказом воєводи Неплюєва йому відрубали голову. Воєвода забрав собі дорогу карету та коштовності полковника. Ним же і сповічалосся у доносі, що листи з «воровскими словами» були написані Григорієм Самойловичем у селі Орлівка [6, 52].

Найдавнішою письмовою згадкою про Орлівку є універсал гетьмана Івана Самойловича від 16 липня 1680 р., адресований отаману орлівському, війту

и посполитим орлівським щодо скарги пані Фаєвої «Аж подавала нам суплеку (скаргу) свою пани Фаиха, ускаржаючись на вас, обывателей орловских, же не только у подданных сеножати их власные поотнимавши, але и власне до двору оней пани Фаевой належачи луки и сеножати в окопах (обкопані навкруги канавами) скосилисте (покосили для себе). Приказуем вам абисте ништо не важився кривди жадной в грунтах и сеножатах пани Фаевой чинити» [5, 406]. На згадку про ту пані у Орлівці донині залишилася назва луку Хайнове, розташованого по дорозі до с. Березова Гать. У XVII ст. Фаї володіли також Стахорщиною, Блиставою та Фаївкою. Рід Фаїв припинив своє існування у 1741 р., а їхні володіння успадкували Зеневиці [5, 423]. У кінці XIX – на початку XX ст. Орлівка входила до складу Фаївської волості.

Новий гетьман Іван Степанович Мазепа своїм універсалом від 5 жовтня 1687 р. передав села Орлівку, Авдіївку, Брусилів, Листвен і Тупичів у володіння генеральному обозному Василю Борковському. У 1702 р. після смерті Борковського гетьман приєднав до Орлівки село Козилівку і володів ними сам, а у 1706 р. повернув села вдові та сину Андрію Борковського.

У грудні 1708 р. «по случаю измены гетмана Мазепы» Петро I передав Орлівку, а разом з нею ще низку сіл, чернігівському полковнику Павлу Полуботку. В усіх селах, які перебували у володінні Полуботка, раз на рік з кожного двору збиралася «осінщина» грошима, хлібом і живністю. В залежності від ступеню заможності з двору брали від 2 коп до 7 руб. Кожен двір повинен був дати по одній курці, а багаті до цього ще й півгуски або гуску. Панщину відробляли тільки бідні, працюючи переважно на винокурнях чи гуральнях. Частину зібраного зерна мололи на своїх млинах на борошно, а з іншої частини готували горілку, відро якої у шинку коштувало 50-70 коп. Варили також пиво і мед, яким торгували у шинках. Прибутки від шинків також були панськими [7, 48].

У цей час у Орлівці було 398 дворів. «Будинок Полуботка мав свій двір, на якому розташовувались господарські будівлі. Над його світлицями знаходилося горище, на якому зберігалися: сало свиняче 130 пудів (2080 кг), сало полтями (полть – свинячі півтуші, заморожені зимою або закопчені влітку) – 22 пуди (325 кг), 200 ковбас. В амбарі було горілки простої московських відер 1459 і 7 кварт та в шинку 211 відер 3 кварта, масла коров'ячого 1 пуд 1 фунт (16,4 кг), котлів мідних – 4, де горілку женуть, труб мідних – 9, м'яса свинячого соленого 12 пудів 13 фунтів (197,2 кг), пшона 2 чверті (220 л), сундуків нових кованих – 5, сукна білого 295 аршин (210 м). За селом також мався хутір з дворовими будівлями, де було двоє коней, вінниця рублена, котлів мідних – 7, труб мідних – 3, заторний котел

великий – 1. На скотному дворі волів – 37, корів – 60, телят – 40, свиней – 98, кіз – 3. Гумно, де овина, з пледою (покрівлею). Жита 119 чвертей (24990 л), вівса 199 чвертей (41790 л), гречки 5 чвертей (1050 л), сім'я конопляного 5 гранців (16,4 л). На річці Убіді розташовувалося 2 млини на 4 камені. У селі працювало 2 шинки. До Орлівки відносились села Козилівка – 184 двори, Криски – 130 дворів, Псарівка – 62 двори. В цих селах було по одному шинку у кожному. У 1724 р. в Орлівці зібрано грошового податку 1677 крб. 5 коп., в с. Савинки – 119 крб. 79 коп., у с. Боровичі – 351 крб. 75 коп., у с. Любеч – 472 крб. 10 коп.» [7, 67-69]. Подібні описи зроблено для кожного села, якими володів полковник, а пізніше наказний гетьман Павло Полуботок.

У період правління першої Малоросійської колегії вдова Василя Борковського та її син Андрій поскаржилися на Полуботків щодо незаконного володіння останніми селом Орлівкою. Цей конфлікт був використаний у викривальній кампанії гетьмана. «Московити дали Борковському 2000 червонців, відібраних у Полуботка, пригостили його «боярським обєдом» і пообіцяли віддати Орлівку. Борковський дав фальшиві зізнання на своїх побратимів. Московити катували старшин, Полуботка. Не змігши витримати «азіатської казни», українські старшини визнали себе «ізмєнниками» [8, 755]. У 1727 р. Малоросійська колегія відібрала Орлівку і Козилівку у Полуботків і передала їх сину і вдові Борковського, зважаючи на те, що вони мали «жалованную грамоту» на володіння селами, яку було видано двома царями Іоанном і Петром у 1689 р. Проте Полуботок у 1708 р. також отримав ці села «жалуванною грамотою» царя Петра I.

Новий гетьман Данило Апостол, отримавши скаргу від Андрія і Якова Полуботків, 9 квітня 1728 р. написав графу Головкину листа, в якому зазначав, що Малоросійська колегія «отдала напрасно Андрею Борковському села Орловку и Козиловку». Гетьман просив виправити указ імператора Петра II з тим, щоб йому (гетьману) було надано право цю справу розглянути і поміркувати, дотримуючись «прав малороссийских и порядков войсковых» [5, 482].

Після смерті Петра II наступна цариця Анна Іоанівна в указі від 23 грудня 1732 р. розпорядилася «села Орловку, Козиловку и Коровинцы, кои по іменному указу Петра Великого пожалованы полковнику П.Полуботку, дать за его детьми, за Андреем да за Яковом Полуботками. Гетьману Апосталу об этом доложить в Колегію иностранных дел» [7, 62]. Таким чином Орлівка знову повернулася у володіння Полуботків. За відомостями 1747 р. Полуботки володіли тими ж селами, що і раніше [7, 67].

У кінці XVIII ст. в «Описі Новгород-Сіверського намісництва» зазначається: «Местечко Орловка расстоянием от Понорницы 20, от Семеновки 36, от

Новгород-Северська 34 версты. Положение имеет на ровном месте в чистых полях по обоим сторонам реки Убедь, на коей две плотины, каждая об одном амбаре. Лесу, к сему местечку принадлежащему, строевого и дровяного, також земли пашенной и сенокосной посредственно довольно. В нем церковь деревянная одна, священник один. Поданных: надворного советника Корбия – дворов 96, хат 110; секунд майора Ивана Миклашевского (жінкою І.Миклашевського була Софія Васиївна Полуботок) – дворов 73, хат 80; умершого бунчукового товарища Василия Полуботки (онук П.Полуботка) жены Марфы – дворов 163, хат 174. В сем местечке в день Вознесения и 14 октября бывают ярмарки. Купцы приезят на оные с мелочными красными товарами из Стародуба, Воронежа и Семеновки, а с рыбой и солью из Новгорода и Понорницы; поселяне же окрестных сел привозят разную деревянную посуду и частию хлеб. Торги бывают еженедельно в четверток; на оные привозят из окрестных сел хлеб малым количеством, который покупают здешние владельцы и приезжающие из близких поселений жители.

Жители сего местечка упражняются в хлебопашестве и частию в скотоводстве. Делают пеньку и разную мелкую деревянную посуду и продают скот и посуду в сем же местечке на ярмарках, також в Воронеже, Коропе, Глухове, а пеньку раскольникам, приезжающим сюда из раскольничьих слобод для покупки оной. Тут же пеньку продают и жители села Жукля.

Хутор секунд майора Ивана Миклашевского от Орловки в 5 верстах (зараз Красний хутір). В нем винокурный о 6 котлах завод, в коем вино cedят из покупаемого в местечке Орловке хлеба, а лес на то употребляют свой; выщеженное вино продается в деревнях владельческих. В хуторе хат две, в которых живут присылаемые для работы люди.

Хутор надворного советника Корбы от местечка Орловки в 3-х верстах. Лежит при небольшом лесе в раздолье. В нем винокурный завод о 6-ти котлах, в коем вино cedят из покупаемого в местечке Орловке хлеба, а лес на то употребляют свой владельческий. Люди для работы посылаются из местечка Орловки из подданных. Выщеживаемое вино продается в местечке Орловке. Село Козилровка (засноване в часи гетьмана Сомка (1660-1663 рр.) – владение бригадира Коробовского, от Орловки в 6-ти, от Понорницы в 20-ти, от Холмов в 5-ти верстах. Лежит на ровном, несколько низком месте по обоим сторонам реки Убедь, на коей плотина об одном амбаре. Леса строевого и дровяного довольно. В нем церковь деревянная одна, священник один. Подданных бригадира Коробовского: дворов 208, хат 258.

Жители села Козилровки, Холмов, Радомки и Камки имеют пропитание и прибыль от топорного ремесла, делая из леса колеса, возы, сани и разную деревянную посуду, продавая их» [2, 136-138].

«Историко-статистическое описание Черниговской епархии» свідчить, що до 1825 р. в Орлівці було дві церкви – Архістратига Михаїла і Різдва Богородиці. У другій «тріод цветная чернь 1685 г., храмовая старая икона Рождества Богородицы, иконы Спасителя и св. Николая, резные царские врата прежнего храма еще целы» [9, 202]. Надпис на Євангелії зазначав, що «сію книгу Іоан Іоаннович Преточний с супружницею своею Мариєю Васильевною отменили за отпущение грехов своих до храму рождения пресвятой Богородицы в веси Орловке идеже мешкали сами за цену десять золотых року 1695». На Євангелії 1746 р. Михайлівської церкви мався напис: «Зделана коштом козака войска запорожского, куреня Менского Іоана Федоровича Іюлки в местечко сотни Понурницкой Орловку, в церковь арх. Михайла, 1757 г.», а на чаші – «Коштом Андрея Ивановича Шевченка и сына его Козьмы Андреевича и Григорія Масютенка соорудися до храму арх. Михаила 1748 г.». Ці свідчення дають можливість встановлення приблизного часу будівництва церков.

У 1816 р. землевласниця Олена Іванівна Скоропадська розпочала будівництво цегляного храму в Орлівці, але збудований він був тільки половиною. У 1820 р. масток був проданий Семену Михайловичу Кочубею, який у 1822 р. перепродав його полковому есаулу Гнату Савичу Заславському. Саме Заславський, будучи глибоко віруючою людиною та щедрим меценатом, не тільки закінчив будівництво храму та дзвіниці, а й наповнив його церковним начинням, витративши при цьому 50 000 руб. [9, 208]. За спогадами очевидців, «нынешний каменный храм Орловки – великолепный, очень обширный и красивый. Главный престол в честь вознесения Господня, южный в честь рожд. Богородицы, а северный во имя Игнатия Богоносца (20 декабря)» [9, 209]. У 1825 р. головний храм був освячений пресо священним Лаврентієм, а приділи – протоієреєм Стефаном Ленковським [10, 211].

У 1839 р. полковник Платон Олексійович Закревський (1801-1820) оженився на онучці Ігнатія Савича Заславського Ганні. У 1843 р. родина Закревських познайомилась з Т.Г. Шевченком на балу у Волховській. Ганна Іванівна причарувала поета своєю привабливістю. Він намалював портрет «Ганни вродливої» і присвятив їй свою поезію.

У 1852 р. Г. Закревська своїм коштом поблизу Орлівки у хуторі Кобрине збудувала цукровий завод – один з найкращих у губернії. «Обрабатывание свекловицы доставляло значительные выгоды свободным жителям Орловки» [3, 402].

Після скасування кріпацтва Закревські володіли у Орлівці найбільшою кількістю землі (2000 десятин). Їх син Гнат Платонович (1839-1906) до кінця століття подвоїв свої земельні володіння.

Динаміку зростання населення села Орлівки можна прослідкувати за поданням чисельності

прихожан [9, 214].

Чисельність прихожан с. Орлівки у 1770-1860 рр.

рік	чоловіки	жінки	всього
1770	1341	1314	2655
1790	1415	1395	2810
1810	1384	1421	2805
1830	1127	1149	2276
1850	1170	1215	2385
1860	1316	1356	2672

До кінця XIX ст. населення села неупинно зростало і у 1897 р. вже становило 4127 жителів [3, 229].

Зараз с. Орлівка є центром сільської ради Новгород-Сіверського району. У селі мешкає близько тисячі жителів. Орлівській сільській раді підпорядковані села Зелений гай, Красне, Ломанка [1, 582].

Дослідження історії краю зумовлює більш глибоке розуміння витоків культурної спадщини свого народу, його традицій та надбань. Кожне місто, містечко, селище має свій першопочаток та свій шлях історичного розвитку в контексті цивілізаційних процесів. Краєзнавчі пошуки щодо історії конкретного населеного пункту збагачують джерельну базу для наукових досліджень історії нашої держави.

Посилання

1. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник [За редакцією А.В.Кудрицького] – К.: «Українська радянська енциклопедія», 1990. – 884 с.
2. Маркович Я.М. Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях / Яків Михайлович Маркович // Глухів і Глухівщина в історії українського національного відродження. Творча спадщина родини Марковичів (Матеріали наукової конференції 28-29 травня 1998 р. м.Глухів Сумської області) [За загальною редакцією Ю.С. Шемшученка]. – К: Юридичне видавництво «Ін Юре», 1999. – С. 119-150.
3. Русов А.А. Описание Черниговской губернии / А.А.Русов – Чернигов, 1898. – Т. 2. [Приложение]. – 328 с.
4. Переписні книги 1666 року [Перевидання]. – К., 1993. – 444 с.
5. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка 1729 – 1730 гг. / [Под ред. Н.П. Василенко] // Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта Старой Малороссии. – Вып. III. – Чернигов, 1908. – XXX, 709 с.
6. Востоков А. Суд и казнь Григория Самойловича / А.Востоков // Киевская старина, 1889. – № 1-3. – С. 41-63.
7. Книга пожитков бывшего черниговского полковника П. Полуботка // Чтения в императорском обществе истории и древностей русских при Московском университете. – М., 1862. – Кн. 3. – С. 1-90.
8. Силенко Л. «Мага віра» Могутня віра. Українська біблія / Лев Силенко – Нью-Йорк, 1979. – 1427 с.
9. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Чернигов, 1874. – Кн. 6. – 377 с.
10. Семенов П. Географо-статистический словарь Российской империи / П. Семенов – СПб, 1865. – Т. 2. – 898 с.

Авраменко И.Г., Недюха Н.П. Село Орловка на Убеді

В статті досліджується історичний шлях розвитку села Орловки на Черниговщині. Проаналізовані статистичні дані економічного та демографічного стану цього населеного пункту.

Ключевые слова: Черниговщина, Стародубский полк, Понорницкая сотня, крестьянские промысли, помещичьи усадьбы.

Avramenko I.H., Nediukha M.P. Village Orlivka on the river Ubida.

The historical way of the development of village Orlivka in Chernihiv area is researched in the article. The statistics facts of economical and demographic position of this settlement are analysed.

Key words: Chernihiv area, Starodub regiment, Ponornytska hundred, peasant's trades, landowner's estates.

14.03.2011 р.

УДК 94(477.51) «1746»

Д.В. Казіміров

КОЗАЦЬКІ РОДИНИ С. БАБИ МЕНСЬКОЇ СОТНІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛКУ ЗА МАТЕРІАЛАМИ СПОВІДНИХ КНИГ 1746 Р.

У статті на основі сповідних розписів аналізується структура козацьких домогосподарств с. Баби. Одночасно з'ясовуються показники їх середньої населеності та поколінний склад. Робиться висновок про перевагу складних та багатолюдних сімейних утворень у козацькому населенні Гетьманщини XVIII ст.

Ключові слова: сповідний розпис, домогосподарство, структура сім'ї, нуклеарна сім'я, розширена сім'я, мультифокальна сім'я.

У дослідженнях із соціальної історії доби Гетьманщини останнім часом все більшу увагу дослідників привертає така важлива складова будь-якого суспільства, як сім'я. Це і не дивно, оскільки в західній історіографії сімейні структури при залученні відповідних джерел досліджуються вже досить тривалий час, а у вітчизняній історичній науці розробка цих проблем активізувалася лише нещодавно. За визначенням багатьох учених, сім'я історично становила основу соціальної та господарської діяльності, а по відношенню до XVIII ст. поняття «сім'я», «двір», «домогосподарство» були синонімами. Зважаючи на те, що під ними розуміється група людей, пов'язана родинними зв'язками, спільними місцем проживання та господарською діяльністю, одразу стає зрозумілим значення сім'ї у дослідженні соціальної структури, економічного життя окремих регіонів та населених пунктів нашої держави.

Початок активних досліджень сімейних структур, що припадає на 1960-1970-ті рр., пов'язаний з іменами британських учених Дж. Хайнала та П. Ласлетта. Зокрема, вони охарактеризували та виокремили на теренах Європи зони домінування т. зв. «західної» та «східної» моделей шлюбної поведінки. Головна відмінність між ними полягала